

utopizma i istorije, iako redak i kratkotrajan. Pri tome treba imati u vidu da je komunistička utopija stvorena odavno; ona u najvećoj meri povezuje, pa i reprezentuje čitav nama poznati, prvenstveno evropski utopizam. Komunistički utopizam zasnovan u XIX veku pokazao je da može da mutira, da se dograđuje i „modernizuje“. Kako bismo inače objasnili da se taj komunizam još drži u više zemalja, doduše u onim manje razvijenim (što je objašnjivo, kada se uzmu u obzir generatori razvoja u tim zemljama). Tako se i nameće pitanje o evoluciji utopizma, sa dobrim razlozima kao i u pitanju društvene evolucije, odnosno kao njen deo, po čemu bi se reklo da jedno i drugo idu zajedno.

Što se tiče samog prefiksa u naslovu knjige, ovaj i slični su više ili manje uslovni. Kvalifikativ „alternativna“ vuče na „ili-ili“ relaciju utopije i istorijske prakse, što je, u skladu s onim što je napred rečeno o „pozitivnoj utopiji“, sporno. Uz to, ako je čežnja za blagostanjem, zajedništvom, „harmoničnim društvom“ i slobodom imanentna ljudskoj prirodi, onda je utopizam s ontološkog stanovišta transcendentan, u utopističkoj projekciji istorija pak transcendentalna.

U vezi s prethodnim, da li se može reći da postoje i „virtuelne utopije“? U pitanju su projekti koji još u praksi nisu dobili odgovarajuću

verifikaciju. Aktuelan primer je „demokratsko slobodno društvo“, uključujući i neke vrednosne, odnosno političko-ideološke odrednice Evropske unije u sklopu „novog liberalizma“ u ambijentu postindustrijskih integracija, današnjih „mega-integracija“. Skorašnja kriza u svetu, prvenstveno u svetu biznisa i bankarstva, upravo je pokazala neka svojstva te nove utopije, odnosno koliko je ona alternativna onoj „komunističkoj“. A neke mere koje sada preduzima američka administracija za izlazak iz krize, neki su već okvalifikovali kao „osvetu Karla Marksa“.

Zorica Đergović-Joksimović je objasnila osnovne ekspanzije distopije, sociolozima i socijalnim psiholozima ostaje da tu problematiku istraživački upotpune i aktualizuju. Teško je odoleti pesimizmu u vremenu pretećih opasnosti, što donosi novo/nuklearno naoružanje, energetska kriza, ogromni gradovi, hronična nezaposlenost, pojačavanje migracionih tokova i pritisak emigrantskog stanovništva, sada otkrivene opasnosti od solarne energije i dr. Jednom rečju, svet je postao pretežak za običnog čoveka. Da li su stoga na pomolu nove utopije?

Miodrag Ranković

Konrad Paul Liessman, *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2008.

Knjiga Konrada Lismana, istaknutog profesora Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beču, objavljena je u Austriji 2006. godine gde je doživela šesnaest izdanja, a 2008. je objavljena u Zagrebu na hrvatskom jeziku. U ovoj knjizi provokativnog naslova autor polemički i oštro kritikuje pojam «društvo znanja» i ukazuje na mnoge zablude vezane za ovaj pojam. Svoje ideje i kritike autor potkrepljuje brojnim zanimljivim primerima iz evropske obrazovne prakse. Osnovna ideja, razrađena kroz devet poglavlja, jeste da ne samo što ne živimo u društvu znanja, već se u savremenom društvu ispoljavaju različiti vidovi neobrazovanosti. I što se više govori o vrednosti znanja, to brže znanje gubi na vrednosti. Ne poričući da ljudi danas mogu i moraju znati mnogo toga, autor smatra da takvom znanju nedostaje snaga sinteze; ovo znanje je

fragmentarno, lako se usvaja, brzo se prilagodi, lako se zaboravi. Fleksibilan čovek, celog života spreman na učenje, stavlja svoje kognitivne sposobnosti na raspolaganje tržištima koja se brzo menjaju. Lisman tvrdi da cilj društva znanja nije ni mudrost ni saznanje, već puko sakupljanje informacija koje su potrebne za uspešno zapošljavanje. Umesto da društvo znanja zameni industrijsko društvo, a da industrijskog radnika zameni «radnik znanja» (kako su predviđali tvorci ideje o društvu znanja¹), događa se da se znanje «industrijalizuje», što znači da radnik ne postaje «znalac», već je reč o znalcu koji postaje radnik. Kad bi bilo drugačije, preduzeća bi se preobrazila u univerzitete, a zapravo se

¹ Lisman se osvrće na ideje Pitera Drakera (Peter F. Drucker).

univerziteti pretvaraju u preduzeća koja se reklamiraju, bore se za plasman na tržištu, nude posebne pogodnosti.

Kako se na znanje gleda u društvu znanja, ili nešto od onoga što se sa znanjem događa, Lisman ilustruje popularnim televizijskim kvizom «Želite li da postanete milioner?» On ističe da je znanje koje se u ovom kvizu traži (a može se reći i u drugim sličnim kvizovima) prilično slučajno i nesuvislo. Jedno pored drugog ravnopravno se nalaze sva moguća područja znanja i života, pitanje o liku iz Getovog Fausta ima istu vrednost kao i pitanje o najnovijoj vezi neke holivudske zvezdice, sva pitanja imaju istu težinu i značaj, među njima ne postoji hijerarhija. Rastući stupanj težine pitanja ne ravna se ni prema sve kompleksnijim činjenicama, ni prema onome što se nekada smatralo visokim obrazovnim nivoom, već prema egzotičnosti i neobičnosti područja i pojmova. Znanje koje se u ovom kvizu traži karakteriše raznolikost tema, skakanje između predmetnih područja, koketiranje sa senzacionalnim i zapanjujućim, uživanje u spektakularnim otkrićima.

Iako se u političkoj retorici pojam znanja poistovećuje sa pojmom informacijsko društvo, Lisman ukazuje na razliku između informacije i znanja. Različiti podaci nagomilani u pamćenju još uvek nisu znanje; ove pojedinosti i pojmovi postaju znanje tak onda kada ih je prema logičkim i konzistentnim kriterijumima moguće međusobno povezati u smisleni celinu. Znanje se ne nalazi ni u jednoj banci podataka niti u bilo kom mediju koji nestrukturirano gomila podatke. Jedan od pokazatelja nerazlikovanja informacije od znanja je i taj što studenti (ali ne samo oni) umesto samostalnog pisanja rada, sve češće kopiraju informacije s interneta. Tako se događa da vera u hrpe podataka sačuvanih u kompjuterskim hard-diskovima zamenjuje mišljenje.

Društvo znanja prema Lismanu nije nikakvo posebno pametno društvo. Umesto znanja ili mudrosti proklamuje se cilj «doživotno učenje», ali nije reč o učenju radi saznanja, što bi se moglo smatrati povlasticom, već o nužnosti prikupljanja informacija potrebnih za određen posao. Lisman polemíše i sa shvatanjem da je celoživotno učenje izum novog doba, podsećajući da je upravo antički pojam mudrosti (sophia) bio zamišljen kao rezultat stečenih znanja, sposobnosti, uvida i

iskustava koja su tek nakon dugog života mogla biti spojena u istinsko jedinstvo. Danas, međutim, celoživotno učenje postaje nužnost ili prisila; ono više nije povezano ni sa jednom idejom obrazovanja nego kao trajno prazno mesto (bez sadržaja) ostaje otvoreno za zahteve tržišta koji se brzo menjaju.

Autor dosledno kritikuje usmerenost na korisnost znanja, ukazujući da korisnost ne zavisi od znanja kao takvog, već od situacije, a to ilustruje time što je za neke planere obrazovanja orijentalistika bila struka koje se lako mogu odreći, ali je posle 11. septembra poznavanje arapskog jezika i istorije Bliskog istoka postalo veoma poželjno. Korisnost odnosno beskorisnost znanja nije moguće procenjivati u trenutku uspostavljanja ili primanja znanja. Nasuprot tradicionalnoj ideji obrazovanja, koja se zalaže za nesvrhovitost znanje, usmereno prema tradicijama velikih kultura, koje omogućuje oblikovanje karaktera i suprotstavljanje diktatima duha vremena, vodeća ideja društva znanja je primenjivost znanja. Pojedinci koji nisu spremni da deluju u timovima i mrežama i fleksibilno se prilagode svemu što se javlja kao izazov (a taj izazov nikad ne dolazi od ljudi, već od tržišta, globalizacije ili pak budućnosti) više nemaju nikakve šanse da udovolje zahtevima društva znanja. Prema Lismanu, društvo znanja zahteva konformiranje duhu vremena zanemarujući ciljeve sadržane u klasičnom obrazovnom diskursu, kao što su autonomija, suverenost pojedinca, odgovornost. Ovakvom stavu bi se moglo prigovoriti da se ovi ciljevi deklarativno ističu i u društvu znanja, samo ostaje pitanje da li postoje realni uslovi da se ti ciljevi i ostvare.

Tumačeći danas često korišćena frazu «menadžment znanja», Lisman ukazuje da nije reč o obrazovanju, već o znanju koje poput neke sirovine treba proizvoditi, prodavati i kupovati, kojim treba upravljati i odlagati ga. To je fragmentarno znanje koje ljude čini fleksibilnima za radni proces i raspoloživima za industriju zabave. Ovakvom shvatanju obrazovanja Lisman suprotstavlja Humboltovu (Wilhelm von Humboldt) ideju humanističkog obrazovanja čiji je krajnji cilj samospoznaja i sloboda pojedinca, koja nikada nije u potpunosti ostvarena, ali od koje je društvo znanja sasvim odustalo. Više nije reč ni o poluobrazovanju, koje je Adorno

(Theodor W. Adorno) video kao javni oblik otuđenog duha, već je na delu «odsutnost obrazovanja». Neobrazovanost ne znači odustvo znanja, već je reč o postupanju sa znanjem izvan svake ideje o obrazovanju, što je nužna posledica «kapitalizacije duha» (str. 10). Ono što se sada naziva obrazovanjem ne ravna se više ni prema mogućnostima i granicama pojedinca, ni prema izvorima znanja kulturne tradicije, ni prema modelu antike, već prema spoljašnjim činionicima koji postavljaju standarde koje «obrazovanjem» treba dostići, kao što su tržište, mogućnost zapošljavanja, tehnološki razvitak. Autor konstatuje da u svetu koji se brzo menja, u svetu u kome se kvalifikacije, koncepcije i sadržaji znanja navodno stalno menjaju, izgleda da je «odsutnost obrazovanja», odricanje od suvislih misaonih tradicija i klasičnih obrazovnih dobara postalo vrлина koja pojedincu omogućuje da brzo, fleksibilno i neopterećeno «obrazovnim balastom» reaguje na stalno promenljive zahteve tržišta.

Posebno poglavlje Lisman posvećuje PISA²-testiranjima i opsesivnosti rang-listama. On ističe kako su sve relevantne obrazovno-političke odluke o kojima se u javnosti žestoko raspravljalo poslednjih godina motivisane lošim mestom na rang listi, ili željom za postizanjem boljeg mesta na listi. Bilo da se iniciraju školske reforme, propagiraju pedagoški programi ili zahtevaju elitni univerziteti i centri izvrsnosti, argument je uvek isti: mora se popraviti mesto na rang-listi. Ideju o rangiranju i vrednovanju autor povezuje sa paradigmom poslovno-ekonomskog mišljenja po kome škole i univerziteti postaju preduzeća koja se vrednuju prema njihovim tržišno usmerenim rezultatima. U oblasti obrazovanja uvek su postojale situacije slične takmičenjima; bolje škole su bile poznate i preporučivane, a među univerzitetima je postojala konkurentnost. Ali, dok je ta konkurencija nekad bila zasnovana na različitim tumačenjima sveta, metoda i modela, odnosno pristupa istini, Lisman primećuje da je sada konkurencija vezana za mesto na rang-listi. Na primeru Nemačke i Austrije, koje su na PISA-testovima prošle prilično loše, autor primećuje da je u ovim zemljama došlo do novih orijentacija u prosvetnoj politici sa jasno proklamovanim

ciljem da se na sledećem testu prođe što bolje. Škole su se za PISA-testove morale bolje pripremati, od nastavnika se očekuje da svoje učenike treniraju s obzirom na zadatke koji ih očekuju, bez obzira na to da li se to može uskladiti s važećim nastavnim planovima. Slično su reagovali i prosvetne vlasti u Srbiji. Tako je na primer aktuelni ministar prosvete saopštio da se naši učenici pripremaju za sledeće testiranje tako što rešavaju zadatke iz prethodnog testa, kao da poenta nije u poboljšanju kvaliteta znanja (koje ovaj test eventualno meri), već u veštini rešavanja zadataka kako bi se postiglo što bolje mesto na rang-listi. Lisman s pravom kritikuje nastojanje da se kvalitet izrazi kvantitativno, ukazujući na tendenciju da se u brojkama gube sve specifičnosti, postignuća i nedostaci određene obrazovne ustanove i ljudi koji u njoj deluju.

U knjizi se kritički komentariše praksa procenivanja naučnih radova prema tome u kom je časopisu članak objavljen, kako se taj časopis kotira i koliko se na osnovu toga može dodeliti bodova tom članku, na osnovu čega se naučnici rangiraju, tako da, kako autor ironično i tačno primećuje, «od onoga što su istraživači napisali više ne moramo pročitati ni retka» (str. 72). Takvim evaluacijskim postupcima se ignoriše ono što je originalno, kreativno i inovativno, «ono što navodno baš u društvu znanja predstavlja tako veliku vrednost» (str. 82). Osvrćući se na kriterijume kojima se danas procenjuje vrednost naučnika, Lisman konstatuje kako Kant danas ne bi imao nikakve šanse. Ne bi zadovoljio kriterijum mobilnosti, međunarodnog iskustva, efikasnosti s obzirom na broj objavljenih radova i ostvarenih bodova, kao ni s obzirom na praktičnu primenljivost znanja. Pošto je izabran za profesora univerziteta, Kant deset godina gotovo ništa nije objavio, iako su to zapravo bile najproduktivnije godine u istoriji nauke posle kojih se pojavilo Kantovo genijalno delo *Kritika čistog uma*, a potom i druga njegova značajna dela. Ali bi, prema Lismanovom mišljenju, u društvu znanja usmerenom na iskoristivost (primenljivost), Kant ovakvim delima proigrao i svoj poslednji kredit. Može se primetiti da su izuzetni mislioci i naučnici poput Kanta retki, ali je takođe izvesno da se načinom evaluacije naučnog rada, koji se danas primenjuje

² Programme for International Student Assessment

u svetu i kod nas, ovakvo stvaralaštvo obeshrabruje.

Lisman naročito oštro kritikuje Bolonjski proces, čiji je cilj stvaranje jedinstvenog evropskog obrazovnog sistema kako bi se omogućila uporedivost i mobilnost naučnika i studenata. Osim primedbe da su zbog takvog prestrukturiranja evropske države izložene velikim troškovima, a da će od toga u smislu mobilnosti mali broj studenata imati koristi, autor ukazuje da se takvim ujednačavanjem ne vodi računa o različitim akademskim kulturama. Opravdano se predviđa da će u osnovnim studijama naučni nivo (a time i kvalitet) opasti, zbog čega će se povećati broj onih koji diplomiraju, dok će se za one koji su stvarno zainteresovani za nauku i dobro obrazovanje studiranje produžiti i biti skuplje, tako da se čak i kriterijum ekonomičnosti dovodi u pitanje. Takođe se kritikuje organizacija studija po modulima – jedinice koje se poput slagalice mogu sklupati i eventualno zamenjivati, jer se time zanemaruje činjenica da nauka ima svoju specifičnu sistematiku koja ne dopušta da se neki elementi slobodno izbacuju i kombinuju sa drugima ili da se ne vodi računa o redosledu kojim se naučne činjenice obrađuju i usvajaju. Lisman upozorava kako se tragedija, koja se s obzirom na ideologizaciju i politizaciju univerziteta dogodila u prošlom veku, sada ponavlja s obzirom na njegovu ekonomizaciju, ali kao farsa, uz napomenu da se na kraju Bolonjskog procesa može dogoditi da farsa ponovo postane društveno-politička i obrazovno-politička tragedija.

Još jedno pitanje koje se u ovoj knjizi pokreće, a koje je aktuelno i u našoj sredini, odnosi se na korišćenje engleskog jezika u zemljama izvan engleskog jezičkog područja. Ne poričući prednost znanja stranih jezika, Lisman s pravom ukazuje na opasnost da u maternjem jeziku nedostaju termini za bitna područja iz nauke, tehnike, ekonomije, prava i politike, pa se tako događa da određeni stručnjak očajnički pokušava da u maternjem jeziku pronađe reč koja označava onaj pojam koji mu je zapravo poznat još kao samo engleski termin. Tako će drugi evropski jezici postupno izgubiti kompetenciju adekvatnog terminološkog izražavanja u bitnim naučnim disciplinama modernog društva, ne zato

što u ovim jezicima za određene pojmove nema prikladnih reči, već zato što se programski potiskuju ili više ne razvijaju. Još jednu opasnost po razvitak jezika i kulturu jezičkog izražavanja Lisman vidi u načinu na koji se danas izlaže znanje ne samo u preduzećima, već i na fakultetima i naučnim simpozijumima. Običaj projektovanja «jednostavnih rečenica i bombastičnih pojmova u Power Point-u koji se zatim čitaju naglas» (str. 131), autor karakteriše kao vid prezira prema slušaocima i potpuni gubitak onoga što se nekad zvalo predavačkom kulturom. Ukazuje se na nesrazmeru između tehničke i medijske opremljenosti na jednoj, i misaonog sadržaja na drugoj strani; ne samo što dominacija tehnike prekriva reči, već ona više ne dopušta nikakve prave misli. Iako se ne može poreći značaj najnovijih dostignuća na polju obrazovne i informacione tehnologije, takođe se ne može poreći ni umesnost Lismanova zapažanja o njihovoj pogrešnoj upotrebi ili zloupotrebi.

Osvrćući se na mnoge obrazovne reforme u prošlosti i njihove neuspehe, autor ironično konstatuje kako sa svakom reformom raste potreba za novom reformom, jer svi problemi koje za sobom povlače reforme mogu se opet rešiti jedino uz pomoć reforme. Apstraktno zalaganje za reformu kao takvu postalo je sveobuhvatna ideologija naših dana, a mržnja prema tradicionalnoj ideji obrazovanja zajednička je za sve reformatore obrazovanja. Lisman ističe se da je mnogo toga što reforme nagoveštavaju već nekad postojalo, ali sećanje na takve kontinuitete više ne postoji u kolektivnom pamćenju, što govori o trijumfu neobrazovanosti usred društva znanja. Primitivši kako oni koji se pozivaju na efikasnost i štedljivost očigledno ne razumeju da sedam godina pripremanja reforme koja potom ostane na snazi samo dve godine predstavlja nečuveno rasipanje materijalnih i mentalnih resursa, Lisman jetko zaključuje kako samo vrlo bogata ili vrlo glupa zemlja može sebi da priušti «da za svaku studentsku generaciju izmisli novu arhitekturu studija» (str. 145). Ovaj komentar se verovatno odnosi na zemlje nemačkog govornog područja, za razliku od naših obrazovnih reformi, koje ne samo što nisu dugog veka već i njihove pripreme kratko trajaju.

U knjizi se na esejistički način analizira stanje obrazovanja danas i ideje koje su do toga dovele. Autor se kritički osvrće na osnovne postavke koncepta društva znanja ukazujući na praktične posledice realizacije ovog koncepta u obrazovnoj praksi. Oštrica kritike usmerena je ka «ekonomizaciji znanja», koja se ogleda u insistiranju na primenljivosti znanja i zanemarivanju ljudske potrebe za saznavanjem radi samog saznavanja. Omalovažavanje naučnika, ironija kojom se tretira znanje koje se ne može unovčiti, iluzija da je moguća evaluacija znanja kvantitativnim kriterijumima, sve to, po mišljenju autora, ukazuje na notorno nepoštovanje znanja. Zaključak je da društvu znanja nije stalo ni do istine ni do obrazovanja,

već je naglasak na povećanju njegove tržišne vrednosti. Umesto takvog odnosa prema znanju, u kome vladaju principi neoliberalne ekonomske orijentacije, Lisman se dosledno zalaže za vraćanje dostojanstva znanju kroz obrazovanje čiji je prvenstveni cilj saznavanje. Iako je autorovo viđenje cilja obrazovanja pomalo nerealno i idealističko, a njegovi kritički stavovi ponekad isključivi, ova provokativna i intelektualno podsticajna knjiga predstavlja dragocenu protivtežu raširenom nekritičkom prihvatanju aktuelnih tendencija u nauci i obrazovanju.

Snežana Joksimović

Kosovo – identiteti i sukobi

Ger Dejzings, *Religija i identitet na Kosovu, XX vek*, Beograd, 2005.

Helena Zdravković, *Politika žrtve na Kosovu*, Srpski genealoški centar, Beograd 2005.

Zamišljanje i prikazivanje Kosova i stvarni, svakodnevni život grupa različitih identiteta, tema su dve studije čiji prikaz sledi – *Religija i identitet na Kosovu* Gera Dejzingsa i *Politika žrtve na Kosovu* Helene Zdravković. Dejzings piše o Kosovu početkom i tokom devedesetih godina prošlog veka iz perspektive malih zajednica i tumači promene u grupnim identitetima u poslednje dve decenije, ali i dublje unazad u prošlosti. On ističe ulogu konfesionalnih identiteta u izgradnji etničkih i nacionalnih identiteta i granica, za šta je istaknutu ulogu imao kosovski mit. Za kraj je ostavljeno „spuštanje“ na nivo svakodnevnog diskursa, gde se prati analiza govora Srba i Albanaca u periodu nakon bombardovanja, i tumačenja identiteta žrtve kao građe u zamišljanju nacije, koje nudi Helena Zdravković.

Još uvek je raširena ideja o vekovnoj, drevnoj mržnji dva naroda – Srba i Albanaca kao uzroku upornih sukoba na Kosovu. Iako je rašireno stanovište da je „drevna mržnja“ u društvenoj nauci neprihvatljiva kao objašnjenje društvenih promena, teza pada i zato što podrazumeva drevno postojanje Srba i Albanaca kao nacija. U

primordijalnim teorijama, nacionalističkom diskursu, a često i istoriografiji, na naciju se gleda kao na nešto urođeno i prirodno, što postoji gotovo oduvek. Nasuprot tome, oba autora se oslanjaju na Andersonovu ideju nacije kao zamišljene zajednice, kao i na kontekst koji ističe Bartov interakcionistički pristup. Posmatra se proces zamišljanja i konstruisanja nacije u vrlo određenim i istorijski promenljivim kontekstima interakcije između etničkih grupa.

Religije i identiteti na Kosovu

Na Kosovu su kroz istoriju bile prisutne velike religije Balkana, ali multietničnost se, pre svega, odnosila na region kao celinu, dok su pojedinačna sela u većini bila „etnički čista“, a u gradovima su postojale posebne četvrti (Dejzings, 2005:25). Sukob i koegzistencija su se preplitali, a pitanje je koliko je koegzistencija bila zajednički život, a koliko naporedni život izolovanih grupa. Mnogi autori govore o „upornim sukobima“, a Dejzings je pokušao da prikaže neke druge prakse.